

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-330-6>

УДК 312.23

НАПОРЧУК Денис

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0009-0008-6627-7746>

e-mail: hurley2581@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ НА ДЕМОГРАФІЧНИЙ СТАН, ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА СОЦІАЛЬНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

Стаття розглядає проблематику вимушеної міграції населення, систематизуючи різноманітні підходи до розуміння та пояснення понять, таких як вимушені мігранти, біженці та особи з тимчасовим захистом. Аналізуються ознаки та закономірності добровільної та примусової міграції населення, зокрема українців через війну та її вплив на демографічну ситуацію в Україні та країнах котрі приймають біженців, зокрема в Європейському Союзі. Звертається увага на позитивні та негативні аспекти міграції, включаючи її вплив на економіку, соціальну та культурну сфери. Наголошується на необхідності розроблення та реалізації стратегії повернення мігрантів до України як важливого чинника для відновлення економіки та забезпечення стабільності після воєнного конфлікту. Обговорюються можливі рішення та стратегії, спрямовані на подолання міграційно-демографічної кризи з урахуванням інтересів України з метою забезпечення її економічного відновлення та соціальної стабільності.

Ключові слова: вимушена міграція, тимчасовий захист, біженці, безпека, реінтеграція, війна.

NAPORCHUK Denys

Khmelnitskyi National University

STUDY OF THE IMPACT OF FORCED MIGRATION ON DEMOGRAPHICS, ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL SITUATION IN UKRAINE

The article analyzes the problem of enforced population relocation, a process of obtaining different answers to the issues of forced migrants, refugees, and persons with temporary protection. It examines the features and trends of voluntary and forced population migration, especially the case of Ukrainians who emigrated because of war and its effect on the demographic situation in Ukraine and the countries accepting refugees, especially in the European Union.

The European Union, on the other hand, has become one of the main migration destinations for Ukraine's citizens, including those who are seeking refugee status or temporary protection. There are many difficulties for the EU and Ukraine in the future because of this. For the EU this implies the need to create a good migration policy that would guarantee the inclusion of migrants into the society and the economy and at the same time would make sure the security and would avoid the conflicts. For Ukraine, it is essential to have a plan for the return of its citizens who had to leave the country due to the war, so that they can take part in the process of rebuilding the country and help in its development. The prime factor that needs to be looked at is the economic influence of migration. It can be good and bad for the economy of the sending and the receiving countries to be together.

On the other hand, migrants can fill the labor gap in areas where there are not enough locals to work and they can also bring new concepts, skills and technologies. At the same time, massive numbers of migrants can cause a fierce competition in the labor market and consequently lead to the decrease of wages and the worsening of the work conditions of the locals. Hence, the policies that will be created should be able to have the best for the economy and at the same time the economy will be stable. The other aspect to take into account is the designing of the ways for the migrants to return to their country of origin. This is a crucial matter for the country from which expulsion takes place, which may lose its skilled workforce and its considerable economic contribution, and for the migrant, who may find it hard to adjust to a new country. The return policies should accommodate the reversion of migrants to their homeland and the rehabilitation of them.

Keywords: forced migration, temporary protection, refugees, security, reintegration, war.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Вимушена міграція через російсько-українську війну стала однією з найбільш актуальних проблем сучасної України, відображаючи складні демографічні та соціально-економічні виклики. Ця стаття присвячена аналізу наслідків такої міграції на демографічні процеси в Україні та її взаємозв'язок з важливими науковими та практичними завданнями, зокрема забезпеченням економічного відновлення та соціальної стабільності після війни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В контексті аналізу впливу російсько-української війни на демографічні процеси, викликані вимушеною міграцією населення, значна увага приділяється останнім дослідженням та публікаціям в цій сфері. Серед провідних вчених, які вивчають цю проблематику, можна виділити: Гладун О.М. [5], Малиновську О. [7], Ремовську О., Лібанова Е. [9] та інших. Вони розглядають вплив війни на демографічну ситуацію в Україні та розвиток вимушеної міграції через призму різних аспектів, включаючи економіку, соціальну стабільність та культурні перспективи. Важливим є дослідження довгострокових наслідків вимушеної міграції, зокрема її вплив на вікову структуру населення та народжуваність. Також потрібно детальніше розглянути питання інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади та їх вплив на

соціальну згуртованість. Крім того, варто звернути увагу на регіональні відмінності у впливі міграції на демографічні процеси в Україні.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, залишаються деякі не вирішені питання, що потребують подальшого аналізу та дослідження. Дослідження Гладуна О.М. [5] та Лібанова Е., Ремовської О. [9] дають уявлення про короткострокові наслідки міграції для цих показників, але потребується більше даних, щоб прогнозувати довгострокові тенденції. Дослідження Малиновської О. [7] описує психосоціальні наслідки війни та міграції для ВПО, але щодо їх інтеграції в нове середовище, адаптації до місцевих звичаїв та культури, а також можливих конфліктів та дискримінації потребується більше досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження впливу вимушеної міграції на демографічний стан, економічний розвиток та соціальну ситуацію в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Загальний аналіз наукових досліджень у галузі міграції свідчить про тісний зв'язок цього поняття з концепцією "національної безпеки". Це особливо актуально через зацікавленість кожної держави у забезпеченні власної безпеки, збереженні національних інтересів, оскільки неконтрольовані міграційні процеси можуть суттєво змінити соціально-економічну динаміку країни та вплинути на усталене життя місцевого населення.

Протягом останніх 30 років населення України в міжнародно визнаних кордонах зменшилося на 8,4 мільйона осіб, що становить 16,2% загальної чисельності населення. Це є найвищим показником серед усіх країн світу за цей період. Згідно з прогнозом ООН, до кінця XXI століття українське населення складатиме 20,4 мільйона осіб [15]. Інший прогноз підтверджує, що за цей період населення України скоротиться ще суттєвіше – аж на 17,6 млн осіб, або на 60% [19].

Середній прогноз іншого дослідження показує очікувану чисельність населення на початок 2100 року на рівні 22,4 мільйонів осіб, однак наголошується, що залишення негативних тенденцій може призвести до значного зменшення населення до 13,2 мільйонів [5]. Варто зауважити, що ці прогнози базуються на даних про чисельність населення, його склад та демографічні характеристики до повномасштабної війни. Вплив вимушеної міграції на демографічний розвиток України та її регіонів варто розглядати як у кількісному, так і в структурному аспектах. Особливо важливою є тут кількісна характеристика, оскільки з моменту вторгнення близько третини населення України змінили своє місце проживання.

Так, наприклад, у перші два місяці через українсько-польський кордон перетнуло понад 3,5 мільйона біженців, із яких більше 95% склали громадяни України. Широкий масштаб прикордонного пересування між Україною та Польщею проілюстрований на графіку (див. рис. 1), що відтворює значний зріст мобільності протягом перших двох-трьох тижнів після виникнення конфлікту.

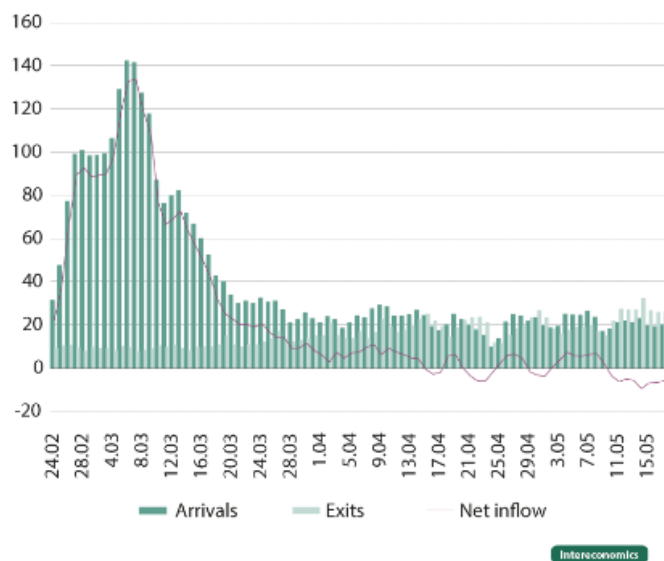

Рис. 1. Рух осіб через кордон між Україною та Польщею (за період з 24.02. – 15.05.2022 рр.) [16]

На графіку представлені дані про кількість прибулих, виїжджаючих та чистий приплив людей за тижневими періодами з 24 лютого по 15 травня 2022 року. Як видно, пік припливу біженців припав на перші два тижні після початку вторгнення, коли кордон перетнули понад 2 мільйони людей. Згодом темпи пересування дещо сповільнилися, але все ще залишаються значними.

За оцінками ООН, станом на 2 травня 2023 року, внаслідок 14 місяців повномасштабної війни росії проти України було зафіксовано 8,183 млн біженців з України [17], з них близько 2,872 млн було вивезено в росію, включаючи від 260 до 700 тисяч українських дітей [4]. Крім цього, в росії заявляють про 738 тисяч таких дітей [6]. Розподіл цих біженців за місцем перебування представлений на рис 2.

Рис. 2. Розподіл українських біженців станом на 02.05.2023 року [17]

Круговий графік відображає розподіл українських біженців станом на 02.05.2023 року за їхнім місцем перебування. Найбільший відсоток біженців (40%) знаходиться в Україні (ВПО), 38% - в Європі, та 22% - в росії. Графік ілюструє, що значна частина українських біженців залишається в Україні, але переселена в межах країни, а також те, що майже 40% біженців шукають притулку в країнах Європи, а близько чверті опинилися в росії.

На тимчасово окупованих територіях росія вчиняла і продовжує вчиняти різноманітні військові злочини та злочини проти людяності. Це включає в себе такі порушення прав людини, як вбивства, поневолення, переслідування, ув'язнення, катування, статеве насильство та примусову мобілізацію українських громадян до російської армії. Крім цього, окупація росією призвела до активного переселення її власних громадян на захоплені території, та очікується втеча частини населення – іммігрантів з росії та колаборантів з числа українських громадян після деокупації цих територій.

З початком повномасштабної війни в Україні мільйони людей, рятуючись від жахів війни, змушені були покинути свої домівки та шукати притулку в країнах Європи та Північної Америки. Ця масова міграція, що складається переважно з жінок та дітей. Ця масова міграція, що складається переважно з жінок та дітей, суттєво відрізняється від міграційної кризи 2015 року, спричиненої війною в Сирії. На відміну від сирійських біженців, які часто стикалися з дискримінацією та ксенофобією, українські мігранти, як правило, зустрічають більш позитивне ставлення та підтримку з боку приймаючих громад. Згідно з даними УВКБ ООН, значна більшість українських мігрантів - жінки з дітьми (87%) та працездатні жінки віком від 18 до 59 років (65%). Також слід відзначити, що близько 70% іммігрантів мають вищу освіту [14]. Ці дані вказують на те, що міграційний потік з України має свої особливості, зокрема велику кількість жінок з дітьми та осіб з вищою освітою. Це може відображати складну соціальну ситуацію в країні, де жінки та освічені люди шукають можливості для забезпечення свого майбутнього та майбутнього своїх дітей. Крім того, ці дані підкреслюють потребу у виробленні ефективних стратегій інтеграції та підтримки мігрантів, що враховують їхні потреби та вміння вносити вклад у нові спільноти.

У Європі зареєстровано 5,065 млн українських біженців на 2 травня 2023 року (див. рис. 2) [18], проте враховуючи труднощі обліку перетину кордонів, особливості реєстрації біженців у деяких країнах Європи та можливості виїзду українських біженців через росію, реальна кількість біженців може бути нижчою. За оцінками експертів, вона може становити від 3,8 до 4,7 мільйонів осіб в Європі та близько 1,5 мільйона осіб у росії [1].

Міграція продовжує впливати на нашу державу протягом тривалого періоду, зберігаючи позитивні та негативні наслідки для різних сфер життя країни. Зокрема, позитивними наслідками міграції з України до країн ЄС є важливий фінансовий внесок через переказ коштів мігрантів своїм родинам. Це сприяє активізації місцевої економіки та розширенню торговельно-економічних відносин між Україною та країнами ЄС.

Згідно зі звітом Національного банку України за 2022 рік, суми грошових переказів з-за кордону становили близько 12,5 млрд доларів США, що підтримує особисті витрати та споживчий попит в Україні

[10]. Однак, згідно звітом за 2023 рік, обсяг грошових переказів до України за 2023 року становив 11,568 млрд дол. США, що на 7,8% менше, ніж за аналогічний період 2022 року (див. табл. 1). Цей показник є наслідком війни в Україні, яка призвела до зменшення кількості українських працівників за кордоном та погіршення економічної ситуації в країні [3].

Таблиця 1

Грошові перекази з-за кордону приватним особам в Україну

Рік	Сума переказів, млн дол.	Зміна за рік, %
2013	5,370	13,4
2014	6,489	-24,0
2015	6,959	7,2
2016	7,535	8,3
2017	9,264	22,9
2018	11,111	19,9
2019	11,921	7,3
2020	11,980	0,5
2021	14,019	17,0
2022	12,543	-10,5
2023	11,568	-7,8

Джерело: складено автором за даними за даними Національного Банку України [3].

Отже, дані з таблиці 1 демонструють зменшення обсягу грошових переказів до України у 2023 році внаслідок війни відображає вразливість економіки країни на зовнішні збурення. Падіння на 7,8% свідчить про негативний вплив конфлікту на міграційні та економічні процеси, що може мати далекосяжні наслідки для соціального та економічного розвитку України.

Слід зауважити, що значна частина населення була змушена покинути країну. Серед них є багато висококваліфікованих працівників, які мають важливі навички та знання. Втрата цих людей може мати негативний вплив на динаміку економічного розвитку України, оскільки вона може призвести до зменшення продуктивності праці та погіршення конкурентоспроможності країни. Зважаючи на негативні наслідки вимушеної міграції для України, важливо розробити стратегії, які сприятимуть економічному розвитку за кордоном без шкоди для внутрішнього людського капіталу та національного потенціалу. Для цього необхідно забезпечити повернення мігрантів до України та створення умов для їхнього працевлаштування та розвитку [7].

Повернення українських біженців може суттєво вплинути на кількісні параметри населення України. За оцінками експертів, у 2040 році населення України може скласти 33,7 млн (у разі повернення всіх біженців), 27,2 млн (при поверненні 35%) або 24,3 млн (при поверненні 10%) [13]. Чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, за оцінками міжнародних організацій, становила 5,352 млн осіб станом на 23 січня 2023 року [18], офіційно зареєстровано 3,615 млн [8]. Отже, демографічна ситуація в країні є серйозним викликом, який може негативно позначитися на її подальшому розвитку. Тому важливо прийняти комплекс заходів, спрямованих на повернення біженців, підвищення рівня народжуваності, створення позитивного сальдо міграції та зменшення показників смертності.

При розробці стратегії повернення мігрантів до України потрібно визначити чотири ключових напрями. Першим із них є забезпечення безпеки. Це є основним фактором, який визначає рішення мігрантів про повернення додому. Уряд України активно працює над забезпеченням безпеки в країні, здійснює розмінування територій, які були під окупацією російських військ. Використання новітніх підходів та технологій, таких як дрони та інші технічні засоби, які стають важливим компонентом розмінування. Також збільшується участь міжнародних організацій та компаній у процесі розмінування. Починаючи з 1 січня 2024 року в Україні запроваджено ринок послуг з розмінування [3].

Другим важливим аспектом є створення умов для працевлаштування мігрантів, які повертаються до України. Вони повинні мати можливість знайти діяльність, яка відповідає їхньому досвіду та освіті. Уряд України вживає заходів для стимулювання створення нових робочих місць, зокрема надає гранти на створення власного бізнесу, фінансову підтримку стартапам, заснованим мігрантами, а також передбачає створення 100 тисяч нових робочих місць у сфері ІТ. Крім того, деякі підприємства перевели свою діяльність до Закарпатської та Львівської областей, що створює додаткові можливості для працевлаштування [12]. Однак, обсяги ресурсів західного регіону України вичерпуються, що вимагає від уряду додаткових зусиль для створення робочих місць у різних регіонах країни [9].

Третім важливим аспектом є питання навчання. Уряд звертає увагу на необхідність підвищення кваліфікації громадян, у тому числі мігрантів, для їхнього успішного пристосування до вимог сучасного ринку праці. Для цього надаються ваучери на навчання, що дозволяють вивчати 95 різних професій [2].

Останнім, але не менш важливим, є житлове питання. Мігранти, які повертаються до України, можуть потребувати допомоги у вирішенні цього аспекту. Уряд розробив програми, серед яких варто відзначити "еОселя", що надає доступні кредити для придбання або будівництва житла. Крім цього, надаються ваучери на відновлення житла для громадян, які втратили житло через воєнні дії [11].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Відтік населення з України у наслідок війни підвищує загрозу для відбудови після війни. Чи повернуться біженці залежить від воєнної ситуації та вибору стратегії розвитку на майбутнє. Міграція спричинена російською агресією проти України, є серйозним викликом для країн, які приймають українських біженців. Ця криза ставить перед ними різноманітні завдання, які вимагають негайного вирішення. Міграція, безперечно, впливає на всі аспекти життя України. Що стосується наслідків, то втрата кваліфікованих фахівців породжує загрозу для економіки, наукових досягнень та інновацій. Негайне вирішення демографічних проблем важливо, оскільки старіюче населення і дефіцит робочої сили можуть суттєво ускладнити ситуацію. Не менш важливою є боротьба зі зростанням соціальної напруги та дискримінацією, які можуть виникнути в контексті міграційних процесів.

Позитивні напрямки полягають у зайнятості та допомозі в економіці приймаючих країн. Ці позитиви збалансовані втратами для України та навантаженням на соціальні системи тих країн, що приймають біженців. Мільйони українців опинилися за кордоном, і мільйони - внутрішні переселенці в своїй країні. У влади відсутнє повне уявлення про способи вирішення цієї проблеми. Багато українців, які виживають від війни за кордоном, ще не вирішили, чи повертатися, хоча більшість з них мають таке бажання. Проте потрібно їх переконати упевненістю, що в Україні їм буде безпечно, що тут створені всі умови для спокійного та безпечного життя, з наявністю робочих місць та належною підтримкою зі сторони держави. Вони мають чітко розуміти, якою буде Україна майбутнього. Забезпечення безпеки, економічний розвиток, соціальна підтримка та міжнародна співпраця - ось ключові шляхи до вирішення складної ситуації. Варто зазначити, що це вимагає комплексного підходу та спільних зусиль уряду, бізнесу та громадянського суспільства.

Важливо також не забувати про гуманітарний аспект цієї проблеми. Міграція - це не просто числа та статистика, це життя мільйонів людей. Тому необхідно визначити пріоритети, щоб стабілізувати ситуацію та зменшити темпи міграції, якщо вона не зупиниться сама. Наразі державі важливо створювати сприятливі умови для повернення біженців та їхньої адаптації життя в Україні, а також виступати як основний рушій вирішення головних проблем населення в сучасних реаліях.

Література

1. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? - Центр економічної стратегії [Електронний ресурс] // Центр економічної стратегії - Неурядовий дослідницький центр з питань економічної політики. – Режим доступу: <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>
2. Ваучери [Електронний ресурс]. // Державний центр зайнятості. – Режим доступу: <https://www.dcz.gov.ua/profnavch/voucher>
3. Статистика зовнішнього сектору [Електронний ресурс] // Національний банк України. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1>
4. Ukrinform. В росію могли депортувати до 700 тисяч українських дітей - експерт [Електронний ресурс] / Ukrinform // Укрінформ - актуальні новини України та світу. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3653634-v-rosiu-mogli-deportuvati-do-700-tisac-ukrainskih-ditej-ekspert.html>
5. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. – Київ, 2020. – 174 с.
6. За офіційними даними Росія депортувала з України 16 тисяч дітей, але справжня кількість може бути значно більшою [Електронний ресурс] // ZMINA. – Режим доступу: <https://zmina.info/news/za-rik-vijny-rosiyany-deportuvaly-z-ukrayiny-ponad-16-tysyach-ditej/>
7. Малиновська О. Зовнішня міграція в умовах війни. Європейські стратегії розвитку: досвід для України [Електронний ресурс]. – 2023. – С. 131–158. – Режим доступу: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf
8. Україна - Оцінка базового рівня території (районний рівень) - 22 раунд (березень 2023 року) | Displacement Tracking Matrix [Електронний ресурс] // Home | Displacement Tracking Matrix. – Режим доступу: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-ocinka-bazovogo-rivnya-teritorii-rayonnyy-riven-22-raund-berezen-2023-roku?close=true>
9. Лібанова Е. Запас міцності західних регіонів вичерпується [Електронний ресурс] // Суспільне | Новини. – Режим доступу: <https://suspilne.media/613715-libanova-zapas-micnosti-zahidnih-regioniv-vicepuetsa/>
10. Річний звіт НБУ за 2022 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2022.pdf?v=4
11. Серєда А. «СОселя»: хто може взяти пільговий кредит на житло [Електронний ресурс] / Анастасія Серєда, Донбас Реаліі // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/yeoselya-ipoteka-kvartyra/32222017.html>

12. Собенко Н. 840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони – Оpendатобот [Електронний ресурс] // Суспільне | Новини. – Режим доступу: <https://susplne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-erez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatobot/>
13. Kulu H., Christison S., Liu Ch., Mikolai J. The War, Refugees, and the Future of Ukraine's Population [Electronic resource] // Population, Space and Place. – 2023. – Vol. 29, Iss. 4. – P. 1-13. – Mode of access: <https://doi.org/10.1002/psp.2656>
14. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine #2 [Electronic resource] // UNHCR. – 2022. Mode of access: https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767#_ga=2.5544499.1218543842.1663938030-518881478.1646318875
15. World population prospects - population division - United Nations [Electronic resource] // Page Redirection. – Mode of access: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>
16. The War in Ukraine and Migration to Poland: Outlook and Challenges [Electronic resource] // Intereconomics. – Mode of access: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/3/article/the-war-in-ukraine-and-migration-to-poland-outlook-and-challenges.html>
17. Situation Ukraine refugee situation [Electronic resource] // Operational Data Portal, UNHCR. Mode of access: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
18. Ukraine situation flash update #46 [Electronic resource] // UNHCR Operational Data Portal (ODP). Mode of access: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100493>
19. Vollset S., Goren E., Yuan Ch.-W., Cao J. та ін. Fertility, Mortality, Migration, and Population Scenarios for 195 Countries and Territories from 2017 to 2100: a Forecasting Analysis for the Global Burden of Disease Study [Electronic resource] // The Lancet. – 2020. – Vol. 396, Iss. 10258. – P. 1285-1306. – Mode of access: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30677-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30677-2)

References

1. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? - Tsentr ekonomichnoi stratehii [Elektronnyi resurs] // Tsentr ekonomichnoi stratehii - Neuriadovi doslidnytskiy tsentr z pytan ekonomichnoi polityky. – Rezhym dostupu: <https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>
2. Vauchery [Elektronnyi resurs]. // Derzhavnyi tsentr zainiatosti. – Rezhym dostupu: <https://www.dcz.gov.ua/profnavch/voucher>
3. Statystyka zovnishnoho sektoru [Elektronnyi resurs] // Natsionalnyi bank Ukrainy. – Rezhym dostupu: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1>
4. Ukrinform. V rosiu mohly deportuvaty do 700 tysiach ukrainskykh ditei - ekspert [Elektronnyi resurs] / Ukrinform // Ukrinform - aktualni novyny Ukrainy ta svitu. – Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3653634-v-rosiu-mogli-deportuvaty-do-700-tisac-ukrainskih-ditej-ekspert.html>
5. Naseleennia Ukrainy. Demohrafichni tendentsii v Ukraini u 2002–2019 rr.: kol. monohr. / za red. O.M. Hladuna; NAN Ukrainy, In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy. – Kyiv, 2020. – 174 s.
6. Za ofitsiynomy danymy Rosiia deportovala z Ukrainy 16 tysiach ditei, ale spravzhnia kilkist mozhe buty znachno bilshoiu [Elektronnyi resurs] // ZMINA. – Rezhym dostupu: <https://zmina.info/news/za-rik-vijny-rosiyany-deportuvaly-z-ukrayiny-ponad-16-tysyach-ditej/>
7. Malynovska O. Zovnishnia mihratsiia v umovakh viiny. Yevropeiski stratehii rozvytku: dosvid dla Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – 2023. – S. 131–158. – Rezhym dostupu: http://eurodev.uzhnu.edu.ua/images/files/MONO_2023_2_compressed.pdf
8. Ukraina - Otsinka bazovoho rinvnia terytorii (raionnyi riven) - 22 raund (berezen 2023 roku) | Displacement Tracking Matrix [Elektronnyi resurs] // Home | Displacement Tracking Matrix. – Rezhym dostupu: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-ocinka-bazovogo-rivnya-teritorii-rayonny-riven-22-raund-berezen-2023-roku?close=true>
9. Libanova E. Zapas mitsnosti zakhidnykh rehioniv vycherpuetsia [Elektronnyi resurs] // Susplne | Novyny. – Rezhym dostupu: <https://susplne.media/613715-libanova-zapas-micnosti-zahidnih-regioniv-vicepuetsia/>
10. Richnyi zvit NBU za 2022 rik [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2022.pdf?v=4
11. Sereda A. «YeOselia»: khto mozhe vziaty pilhoviy kredyt na zhytlo [Elektronnyi resurs] / Anastasiia Sereda, Donbas Realii // Radio Svoboda. – Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/yeoselya-ipoteka-kvartyra/32222017.html>
12. Sobenko N. 840 pidpriemstv v Ukraini pereikhaly cherez viinu u bezpecni rehiony – Opendatobot [Elektronnyi resurs] // Susplne | Novyny. – Rezhym dostupu: <https://susplne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-erez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatobot/>
13. Kulu H., Christison S., Liu Ch., Mikolai J. The War, Refugees, and the Future of Ukraine's Population [Electronic resource] // Population, Space and Place. – 2023. – Vol. 29, Iss. 4. – P. 1-13. – Mode of access: <https://doi.org/10.1002/psp.2656>
14. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine #2 [Electronic resource] // UNHCR. – 2022. Mode of access: https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767#_ga=2.5544499.1218543842.1663938030-518881478.1646318875
15. World population prospects - population division - United Nations [Electronic resource] // Page Redirection. – Mode of access: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>
16. The War in Ukraine and Migration to Poland: Outlook and Challenges [Electronic resource] // Intereconomics. – Mode of access: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/3/article/the-war-in-ukraine-and-migration-to-poland-outlook-and-challenges.html>
17. Situation Ukraine refugee situation [Electronic resource] // Operational Data Portal, UNHCR. Mode of access: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
18. Ukraine situation flash update #46 [Electronic resource] // UNHCR Operational Data Portal (ODP). Mode of access: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/100493>
19. Vollset S., Goren E., Yuan Ch.-W., Cao J. та ін. Fertility, Mortality, Migration, and Population Scenarios for 195 Countries and Territories from 2017 to 2100: a Forecasting Analysis for the Global Burden of Disease Study [Electronic resource] // The Lancet. – 2020. – Vol. 396, Iss. 10258. – P. 1285-1306. – Mode of access: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30677-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30677-2)